

Qarshi davlat pedagogika universiteti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent A.Xo'jaqulov

Oila institutining paydo bo'lishi va unga bo'lgan munosabatlarning rivojlanishi

Raxmonova Dilafro'z Baxronjon qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

+998918108048

E-mail: raxmonovadilafroz2@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqola mazmunida oila institutlarining paydo bo'lishi va unga bo'lgan munosabatlarning rivojlanishi haqida fikr mulohazalar bildirilgan bo'lib, bu mavzuning tarixiy-pedagogik ildizlari va uning ilmiy asoslari haqida ilmiy faktlar berilgan.

Kalit so'zlar: oila, oila instituti, Konfutsiy, Gerodot, Aflotun, Arastu, "Shayx ur-ra'is", "Tib qonunlari", "Tadbiri manzil", qabila

Аннотация: В содержании данной статьи высказаны мнения о возникновении институтов семьи и развитии отношений к ним, а также приведены научные факты об историко-педагогических корнях данной темы и ее научных основаниях.

Ключевые слова: семья, институт семьи, Конфуций, Геродот, Платон, Аристотель, «Шейх ур-раис», «Медицинские законы», «Тадбири Манзил», племя.

Annotation: In the content of this article, opinions are expressed about the emergence of family institutions and the development of relations to them, and scientific facts about the historical and pedagogical roots of this topic and its scientific foundations are given.

Key words: family, family institution, Confucius, Herodotus, Plato, Aristotle, "Sheikh ur-ra'is", "Medical laws", "Tadbiri Manzil", tribe

Tarixiy-falsafiy shart-sharoitlar natijasida oila institutini paydo bo'lishi va unda qadriyatli munosabatlarni oilada shakllanishining ijtimoiy tizimi sifatida oila instituti atamasini atroflicha tahlil qilib chiqishimizga to'g'ri keladi. Shu sababdan ham tadqiqotimiz doirasida oila va oilaviy tarbiya ijtimoiy munosabatlarni rivojlanishining tarixiy va falsafiy shart-sharoitlari hamda bolalarda oilaga nisbatan qadriyatli munosabatlarni paydo bo'lish bosqichlarini kuzatib chiqamiz. Qadimgi vaqtlarda oila ijtimoiy institutini shakllanishi va rivojlanishi haqida fan tarixi guvohlik berib, unda oila an'analarini o'rganish ko'p ming yillik tarixga, xususan, Konfutsiy, Gerodot, Aflotun, Arastu va boshqalarga borib taqaladi. Oila jamoatchilik instituti sifatida jamiyatning paydo bo'lish jarayonida vujudga keldi. Oila tushunchasining shakllanishi va rivojlanishi qadriyatlarni mustahkamlash orqali aniqlanib, ular: oila a'zolari rioya qiluvchi meyorlar, ota-ona va bolalar, ta'lim-tarbiya, ularni amalga oshirishdagi mas'uliyatlilik hissi va shu kabilardir. Mazkur qadriyatlar o'zini tuta bilish qoidalari, javobgarlik hissi, erkak va ayol kabi sub'yektlar o'rtasidagi vaqt o'tishi davri bilan ma'lum bir shaklni namoyon etadi. Ushbu qadriyatlar oilada huquq va majburiyatlarni taqsimlanishi va tartiblashtirishga imkon bergan. Jamiyat rivojining daslabki bosqichlarida, bunday munosabatlar urf-odat (qabila, urug'), o'zida axloqiy qoidalarni namoyon etib, diniy qoidalarga asoslanish orqali nazorat qilingan [1].

Davlatchilikni paydo bo'lishi natijasida oilaviy hayot to'g'ri yo'nalishga qaratildi. Qabila kattarishi hisobiga, xuquqiy-davlat tashkilotini shakllantirish zarurati paydo bo'ldi. Oila boshliqlari qabila kengashiga qo'shila boshlashadi, qabilalar esa boshqa qabilalar bilan ittifoqchilik aloqalarini o'rnatib boshladilar. Shu bilan birga, aynan, oila barcha jamiyat institutlarining tarkibiy qismi hisoblanadi. Oila rivojlanishi orqali jamiyatning yaxlit rivojlanishini kuzatishimiz mumkin. Qadimgi faylasuflar jamiyat munosabatlarni oilaviy munosabatlardan ajratib, oila bilan davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga alohida e'tibor

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

qaratishadi. O‘sib-ulg‘ayayotgan inson ma‘naviy qadriyatlarining rivojlanish jarayonida ustoz (o‘qituvchi) ning o‘rniga katta ahamiyat beriladi.

Aflotun qadimda paydo bo‘lgan oilani boshlang‘ich ijtimoiy “yacheyka” (bo‘lak) deb hisoblagan, shu bilan birga, davlat oilalarning birlashuvi natijasida paydo bo‘lishi mumkin, deb qaragan. Ammo faylasuf qarashlarida izchillik kuzatilmaydi. “Ideal davlatda” jamiyat jipsligiga erishish uchun u ayollar, bolalar va mol-dunyoni umumiylikni, – deb qarashni taklif etgan. Aflotun jangchida oila, bolalari va xususiy mulki bo‘lmasa, u Vatan uchun jonini qurbon qilishi mumkin, deb hisoblagan. Aflotun bolalar tarbiyasida pedagog uchun muhim o‘rin ajratgan. Uning tarbiya – bolalik davrida amalga oshiriladi deb qarash kerak emas, tarbiya bola dunyoga kelganidan boshlanib, hayotning oxirigacha davom etadi, – degan fikrlariga asos bor. Bola uchun ona – boquvchi, qarovchi, ota – pedagog. O‘qish qobiliyatini paydo bo‘lishi va uning asosida nima yozilganini tahlil qilish natijasida tarbiyani anglash mumkinligini Aflotun isbotlab beradi. Aynan shu davrda bolani buyuk shoirlar asarlarini o‘rganishiga jalb etish zarur, – deydi.

Endi Arastuning asarlari va uning mulohazalariga diqqatimizni qaratadigan bo‘lsak, uningcha “har bir davlat alohida oilalar yig‘indisidan yaraladi”. Arastu o‘z diqqatini hayot mobaynida bolalar va ularning ota-onalari o‘rtasida amalga oshadigan his-tuyg‘ulariga qaratadi.

Arastu Aflotunning bolalarni tarbiyalash huquqini davlatning funksiyasiga berish lozim, – degan fikriga qo‘shilmaydi. Chunki unda tarbiya sifati pasayadi deb hisoblaydi. Arastu g‘oyasidan xulosa chiqaradigan bo‘lsak, oila yaxlitligini buzilishi, bola shaxsini rivojlanishi uchun his-tuyg‘usi darajasida muhim bog‘lanishlarini buzilishiga olib keladi deb hisoblagan. Oiladagi axloqiy tarbiya, tarbiya nazariyasining asosi bo‘lib hisoblanadi. Er va xotin har bir ishda oqilona yondashishlari, oilaning maqsadi xo‘jalik, bolalar va uning tinchligi, xotirjamligi bo‘lmog‘i lozim.

O‘rta asrlarga nazar tashlaydigan bo‘lsak, bu davrda “patriarxal nazariya” hukmronlik qilgan. Yevropa erkaklar hukmronligini tan olgan. Oilaviy qadriyatlarni tushunish va idrok etish diniy o‘ziga xoslik bilan bevosita bog‘langan bo‘lgan. Faylasuflarning asarlari oilaviy qadriyatlarni shakllanishida o‘ziga xos ahamiyat kasb etgan. O‘rta asrlar sharqida, musulmonchilikda oila har doim tarbiyaning muhim ijtimoiy instituti hisoblangan. Bolalar tarbiyasi Alloh va jamiyat (jamoat) oldidagi majburiyat deb qaralgan va uni oila boshlig‘i amalga oshirgan. Aynan oilada itoatkorlik, kamtarlik, ishonch kabi his-tuyg‘ular shakllantirilgan. Islomda oila tarbiyasida o‘ziga xoslik ya‘ni bolalar va qizlar tarbiyasi ajratilgan holda olib borilgan [4].

Sharq mutafakkirlari asarlariga murojaat qiladigan bo‘lsak, pedagogika nuqtai nazaridan oilaviy munosabatlar va qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘lgan ahamiyatga molik g‘oyalarni uchratamiz.

Sharq va G‘arbda keng tanilib “Shayx ur-ra’is” nomiga sazovor bo‘lgan Abu Ali Ibn Sinoning (980-1037) “Tib qonunlari” va “Tadbiri manzil” asarlarida oila, ota-ona hamda bola munosabatlariga oid pedagogik va psixologik qarashlari bayon etilgan. Uning oilani ijtimoiy institut, shaxslararo munosabatlar manbai, o‘zaro ta‘sir o‘tkazishning qulay ijtimoiy muhiti, milliy an‘analar ta‘sirchanligi, taqlid, yuqish fenomenlari negizi ekanligi to‘g‘risidagi mulohazalari to‘ hozirgi davrgacha o‘z kuchini yo‘qotgani yo‘q. U bola tarbiyasida ota-onalarning umuminsoniylik tamoyillariga amal qilishlarini ta‘kidlaydi. Tarbiyachi, ota-onalarga uni qattiq tana jazosidan farqli o‘laroq, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash ma‘qulligini uqtirgan. Ibn Sino oila boshlig‘i oldiga katta talablar qo‘yadi, farzandlarni bir-biriga nisbatan mehr-oqibat tuyg‘usi orqali tarbiyalash, iliq ruhiy muhitni yaratishni uqtiradi. Oiladagi noxush tarbiya faqat shu oilagagina salbiy ta‘sir qilib qolmasdan, balki boshqa oilalarga ham xuddi shunday ta‘sir qilishini oqilona tarbiya oila baxtining muhim asosi ekanligini ta‘kidlaydi. Ibn Sino bola yomon xarakter xislatning egallashini kutmasdan turib, uni ijobiy fazilatlar bilan tanishtirib, bolaga yaxshi odobni singdirish kerak, - deb yozadi. Uning ta‘kidlashicha, sharoit (muhit) qanday

bo'lishidan qat'iy nazar, farzand kamoloti ota-onalarning asosiy vazifasidir, ular davlat boshlig'imi yoki jamiyatning oddiy bir a'zosimi, bari bir tarbiya masalasida ular uchun bir xil talab qo'yilishi kerak, chunki bu ijtimoiy ehtiyojdir.

XII asrning buyuk mutafakkiri va shoiri Yusuf Xos Hojib o'zining "Qutadg'u bilig"–"Saodatga boshlovchi bilim" - kitobida va undan keyingi qator asarlarida o'zining etika va oilaviy hayotga oid qarashlarini bayon etadi. Shoirning fikricha, farzand ko'rish va unga tarbiya berish har bir inson uchun buyuk baxtdir, ularsiz hayotning ma'nosi yo'q. Lekin bu narsa ota - onaga juda katta mas'uliyat yuklaydiki, uning uddasidan chiqmoq, har bir ota-ona uchun ham farz, ham qarzdir.

Abu Hamid al-G'azzoliy esa bolalarni yoshligidan kamtarlik, kamsuqumlik va adolatlilik ruhida tarbiyasi shakllantirilsa, ular o'z xohishlarini tiyishni o'rganadilar, degan. Shu bilan birga al-G'azzoliy ideal va tarbiyaga taqlid qilish orqali bolalarda ma'naviy sifatlarni tarbiyalash zarurat ekanligiga e'tiborini qaratish lozim deb hisoblagan.

Pandnoma tarzida yozilgan Kaykovusning "Qobusnoma" falsafiy-didaktik asarining "Farzand parvarish qilmoq zikrida" bobida ota-onaning bola tarbiyasiga oid vazifalari yoritilgan. Shuningdek, Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi mutafakkirlarning asarlarida insonning barkamolligi muammosi, bola shaxsini takomillashtirishda milliylik va ijtimoiy muhit, oilaning roli nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Buyuk mutaffakkir Abdulla Avloniyning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar, shaxslararo munosabat g'oyat katta ahamiyat kasb etadi. Abdulla Avloniy "Shariati islomiyada o'z bolalarini yaxshilab tarbiya qilmak talarga farzi ayn, o'z millatining yetim qolgan bolalarini tarbiya qilmak farzi kifoyadur", –deydi. Olim "...tarbiyani tug'ilgan kundan boshlamoq lozim",– deb oilaning bola tarbiyasidagi roli birlamchi ekanligini ta'kidlaydi.

Ma'rifatparvar olim Abdurauf Fitrat ham bola tarbiyasida oila eng asosiy rol o'ynashiga e'tibor qaratadi va quyidagi fikrni keltiradi: "Bolalar suvga o'xshaydilar. Suv qaysi rangdagi idishda bo'lsa, o'sha rangda tovlangani kabi, bolalar ham qanday muhitda bo'lsalar, o'sha muhitning ham shunday odat va axloqini qabul qiladilar" [3].

Ushbu keltirilgan fikrlar va Islom dinidagi boshqa ko'pgina dalillar oilada bola tarbiyasiga bag'ishlangan bo'lib, bola tarbiyasi oilaning eng zarur majburiyatlaridan biri ekanligiga shakshubha qoldirmaydi. Bundan sharq mutafakkirlari ham pedagogik g'oyalarni rivojlanishida ahamiyatli ta'sir ko'rsatishganligi ko'rinib turibdi. Ularni oilaning roli, bola tarbiyasida ma'naviyatni shakllantirish hamda tarbiya haqidagi g'oyalari va shu kabi jihatlar keyinchalik G'arbiy Yevropa tomonidan qabul qilingan.

Zamonaviy talqinli lug'atlarni olib o'rganganimizda quyidagi talqinlarga duch kelamiz. "Oila" atamasi – "shaxsiy hayotni tashkil etishning muhim shakli sifatida jamiyat yacheykasi bo'lib, u er-xotinlik va qarindoshlik bog'lanishlariga asoslanadi". Shunday qilib, mazkur falsafiy ta'rifni tahlil etib, quyidagicha xulosa qilishimiz mumkin, oila – er va xotin, ota-onalar va bolalar, aka-uka va opa-singillar va boshqa qarindosh-urug'lar bilan birga istiqomat qiluvchi, xo'jalik yurituvchi ko'p tomonlama munosabatlarga asoslanadi [1].

O'tgan tarixiy davr davomida "oila" atamasi muhim o'zgarishlarga ega bo'ldi, lekin oilaning ikkita tavsifi o'zgarishsiz qoldi. Birinchidan, oila – jamiyatning ijtimoiy instituti, mos ravishda jamiyat oilaning sifati va mazkur institutning tashkil etilishidan manfaatdordir. Ikkinchidan, oila – kichik ijtimoiy guruh bo'lib, o'z navbatida, mazkur guruh a'zolari hayoti mobaynida uni tashkil etilishidan manfaatdordirlar. Oila rivojlanishida ijtimoiy natija ana shu ikki jihatning kesishishi hisobiga uning uzoq muddat davom etishiga erishiladi. Oilaning asosiy maqsadi – albatta, ma'naviy meyorlar, qadriyatlar, qonun va qoidalarni hisobga olgan holda, yangi avlodni

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

dunyoga keltirish va tarbiyalash orqali inson avlodini davom ettirishdan iboratdir. Oila ijtimoiy institut sifatida jamoaviy munosabatlar va tarkiblar tizimida jalb etilishi va ishtirokchisiga aylanishi lozim. Oila ijtimoiy institutiga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirishda muhim ahamiyat oila muhitida ajratilishi kerak. Undagi muloqotlar nafaqat oddiy ma'lumotlar almashinuviga, balki bolalar va nabiralarga ma'naviy tajribalarni taqdim etishga, axloqiy qadriyatlarni, fuqarolik ong, munosabat va ishonch, harakatlanish, davlat ishlari va o'z ishiga nisbatan moslikni tushunishni shakllantirishga imkon bergan. Shunday qilib, oilaga nisbatan ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida turmush tarzining tayanch qadriyatlaridan biri sifatida turg'un munosabatlar shakllangan.

Agar oila va boshqa ijtimoiy institutlar birgalikda faoliyat olib borsa, shuningdek, oila va mahalla ijtimoiy instituti hamkorlikda faoliyat yuritsa, oilaga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirish muvaffaqiyatli yechim topishi mumkin. Shundagina ta'lim muassasalari ham har doimgidek, tarbiya jarayonida, bola va ota-onalarning ijtimoiy sharoitda real harakatlarini ta'minlovchi ijtimoiy institutlardan biri bo'lib qoladi.

Tadqiqotchilar tomonidan shu narsa aniqlanganki, oila tarbiyasi vazifalarining muvaffaqiyatli yechimini topish, turmushda uchraydigan hayotiy qadriyatlar ma'nolarini o'zlashtirish faqatgina oila va boshqa jamoatchilik institutlari bilan birgalikda bo'lishi mumkin. Bunda ta'lim muassasasi doimiy tarzda tarbiya jarayonini hamda bola, ota-ona va sotsium kabi sub'yektlarni o'zaro harakatlarini ta'minlovchi muhim ijtimoiy institutlardan biri bo'lib qolaveradi. Taklif etilayotgan yondashuvni ta'minlovchi qadriyatli tushuncha sifatida shaxsning qayg'urishi, mas'uliyatliligi, mehnatsevarligi, mustaqilligi kabilar qaraladi. Ularning bajarilishi jamiyatdagi betartibliklarni oldini oladi. Inson mavjudligining hayotiy izini nafaqat biologik yo'lini kuzatish orqali, balki uning muomalasi, ta'limi, to'plangan tajribani o'tkazishi, ya'ni kattadan kichikka taqdim etish yo'li orqali ham kuzatish mumkin.

Shunday qilib, inson oilada va oila yordamida inson bo'lib shakllanadi. Oila va inson uzviy bog'liqlikda bo'lib, uning oiladan ayri holda mavjudligi shartlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O.Hasanboyeva «Oila pedagogikasi» Darslik «Aloqachi» nashriyoti T.: 2007-yil 384 bet. (149-152)
2. G'. B. Shoumarov, I. O. Haydarov, N. A. Sogunov, F. A. Akramova, G. Solihova, G. Niyozmetovalar «Oila psixologiyasi» o'quv qo'llanma «Sharq», T.: 2008-yil 296 bet. (53-68)
3. O'. M. Asqarova, M. Xayitboyev, M.S. Nishonovlar «Pedagogika» darslik «Talqin» nashriyoti T.: 2008 - 288 bet. (232-235)
4. Matbua Ahmedova «Falsafa» darslik «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti 2006-yil 496-bet (432-440)